2 Een typische Kempenaar in nood

Roy Hendrix – vrijwilliger Natuurpunt Hasselt-Zonhoven
Ubbelstraat 56
BE 3550 Zolder

Een soort die in de Benelux bijna uitsluitend in de Kempen voorkomt? De Kempense heidelibel (*Sympetrum depressiusculum*) doet zijn naam alle eer aan. Maar het gaat niet zo goed met deze typische Kempenaar. De soort staat als enige libellensoort van België op de Europese Rode Lijst (Kalkman et al., 2010). Het is dus hoog tijd dat men actie onderneemt op Europees niveau. Dit is echter geen simpele opdracht omdat zijn ecologische niche onscherp wordt afgebakend in de literatuur. Verder onderzoek moet uitwijzen wat de specifieke eisen voor de soort zijn.

Een eerste aanzet hiertoe werd reeds gerealiseerd in het kader van een afstudeerproject (Hendrix 2013) in de studierichting Groenmanagement aan de Provinciale Hogeschool Limburg (PXL). Dit project vond voornamelijk plaats in Het Vijvergebied Midden-Limburg te Zonhoven (Wijvenheide), waar werd geprobeerd de Kempense heidelibel beter in kaart te brengen om dieper in te kunnen gaan op de habitatvereisten. Ook andere gebieden in de Kempen, waar de Kempense heidelibel nog voorkomt, werden mee betrokken. Na deze bachelorproef werd het project verder gezet in Het Vijvergebied Midden-Limburg, omdat ondertussen heel wat werken zijn uitgevoerd in het kader van het Life+-project 3WATER. Het doel van het vervolgonderzoek is om de microhabitatvereisten van de Kempense heidelibel verder te specifieren. Dan kan men hopelijk snel overgaan op een effectieve en efficiënte bescherming van de Kempense heidelibel in het Vijvergebied Midden-Limburg. Hiervoor wordt een beheer uitgedokterd dat misschien ook van toepassing gaat zijn in de andere gebieden, waar de soort voorkomt of in de toekomst te verwachten is.

De Kempense heidelibel

Herkenning

Heidelibellen zijn voor de meesten een moeilijke groep om te determineren. De negen in België voorkomende soorten lijken allemaal op elkaar maar in detail worden de verschillen duidelijk. De Kempense heidelibel valt tussen de anderen op door de afgelijnde driehoekige tot druppelvormige vlekken op het achterlijf (Figuur 1) en de volledig zwarte poten. Verder zijn de kleuren van de mannetjes kenmerkend: ze dragen de 'Belgische driekleur' op het achterlijf. De bovenzijde van het afgeplatte achterlijf is rood, de zijkanten zijn geel en de vlekken zijn zwart. De vrouwtjes hebben een minder opvallende bruingele kleur maar ook zij hebben de afgelijnde driehoekige tot druppelvormige vlekken op het achterlijf.

Een mannetje van de Kempense heidelibel in het Vijvergebied Midden-Limburg. (Foto Geert Beckers)

Status

De Kempense heidelibel heeft de status 'kwetsbaar' op de Europese Rode Lijst (Kalkman et al., 2010). Dit wil zeggen dat de soort het in heel Europa niet goed doet. Het is de enige libellensoort in België die op de Europese Rode Lijst staat, wat niet wil zeggen dat andere soorten geen aandacht verdienen. De gevlekte witsnuitlibel (*Leucorrhinia pectoralis*) en de speerwaterjuffer (*Coenagrion hastulatum*) bijvoorbeeld, staan op de Europese Rode Lijst als 'momenteel niet bedreigd' omdat zij nog grote populaties hebben in andere delen van Europa. Maar in België zijn deze soorten wel ernstig bedreigd (De Knijf et al., 2006) en moeten ze eveneens beschermd worden.

Ecologie en verspreiding

Het verspreidingsgebied van de Kempense heidelibel is beperkt tot de Antwerpse en Limburgse Kempen, waar zich nog populaties bevinden in Mol, Balen, Lommel, Neerpelt en Het Vijvergebied Midden-Limburg te Zonhoven (De Knijf et al., 2006). Het is een pionierssoort die een sterke voorkeur heeft voor in de winter droogvallende plassen, historisch beheerde visvijvers en deels droogvallende vennen of moerassen (De Knijf, 2011; Lewylle et al., 2012). De wateren worden als matig voedselrijk beschouwd en bevatten vaak een goede oeverzone of verlandingszone met een ijle vegetatie. Wanneer dergelijke biotopen in onbruik raken en natuurlijke successie de overhand neemt of het beheer verandert door intensivering van de viskweek, kan dat er voor zorgen dat de populaties afnemen tot zelfs volledig verdwijnen (De Knijf, 2012; Termaat et al., 2013).

Figuur 1. Detailopname van het achterlijf van een vrouwtje met de typische vlekken. (Foto Roy Hendrix)

Daarnaast heeft de Kempense heidelibel een foerageer- of landbiotoop in de buurt van het voortplantingsbiotoop nodig. Vaak bestaat dit uit vochtige graslanden, moerassen en ruigten die zonnig gelegen zijn en zodoende snel kunnen opwarmen. Na het uitsluipen foerageren ze meestal in deze landbiotopen totdat ze geslachtsrijp zijn. Op deze locaties worden ook wel slaapplaatsen gevormd. Belangrijk is dat er ten alle tijden een gevarieerde vegetatiestructuur met verschillende gradiënten in de verticale structuur aanwezig is (Ewers, 1996). De voorkeur gaat hierbij naar een kruidenrijke vegetatie (veel insecten als voedsel) met riet (slaapplaatsen en snel opwarmen) (Figuur 2). Heidevegetaties kunnen ook dienen als foerageerplaats.

De Kempense heidelibel is een nazomersoort die vanaf half juli vliegt en piekt in augustus (Dijkstra, 2008). Het einde van de vliegperiode situeert zich tussen half september en begin oktober (De Knijf et al., 2006). Ze zijn vroeg in de morgen actief en mijden het warmste moment van de dag. Hun levenscyclus is eenjarig en ze overwinteren zoals de meeste heidelibellen in het eistadium (Termaat et al., 2013).

Wanneer de volwassen dieren zijn uitgeslopen en tot paring overgaan is het belangrijk dat in het voortplantingsbiotoop moerassige, droogvallende oevers ontstaan (Figuur 3). Deze bevatten best

Figuur 2. Een vochtig hooiland met kruidenrijke vegetaties en riet in het Vijvergebied Midden-Limburg. In dergelijke biotopen gaat de Kempense heidelibel foerageren. (Foto Roy Hendrix)

Figuur 3. Een vijverrand met plasdras en een ijle vegetatie die geleidelijk overgaat naar riet, vormt in het Vijvergebied Midden-Limburg een voortplantingsbiotoop voor de Kempense heidelibel. De oevers bevatten ondiep, snel opwarmend water en komen droog te liggen in het najaar zodat eiafzet kan plaatsvinden. (Foto Roy Hendrix)

Figuur 4. De vijvers waar inventarisaties hebben plaatsgevonden met locaties van Kempense heidelibel.

een ijle vegetatie waartussen de vrouwtjes hun eieren afzetten aan de voet van de planten of op de modderige bodem. De periode van droogvallen valt rond eind augustus, begin september. Tegen de winter aan ligt de vijver best volledig droog zodat predatoren als vissen en larven van andere libellen (o.a. van grote keizerlibel *Anax imperator*) gedeeltelijk worden uitgeschakeld. Ten laatste eind april moet de vijver terug ondiep water bevatten. In ondiep, snel opwarmend water zou de larvale ontwikkeling snel (ongeveer 8 weken) verlopen. Zoöplankton (vnl. *Daphnia*) groeit in het voorjaar in dit soort wateren massaal aan en dient dan als voedsel, net als kleinere insectenlarven.

Methodiek

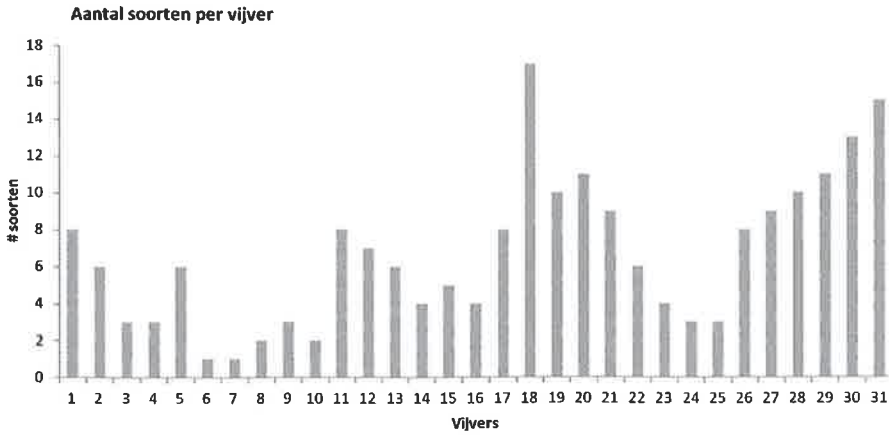
In het kader van een bachelorproef werd een veldstudie uitgevoerd naar het voorkomen en de habitatvereisten van de Kempense heidelibel in het Vijvergebied Midden-Limburg te Zonhoven. Het doel was om drie frequent gebruikte beheertypen in het Vijvergebied Midden-Limburg met elkaar te vergelijken op het vlak van de aanwezige libellenfauna in de zomer. Deze drie beheertypen zijn: in de winter droogvallende vijvers (n=10), niet droogvallende vijvers (n=11) en vijvers gebruikt voor viskweek (n=10). In totaal bestond de selectie uit 31 vijvers (Figuur 4) waarvan alle soorten werden geïnventariseerd, met in het bijzonder de Kempense heidelibel. De vijvers werden minimum 4 keer bezocht tijdens de periode van 18 juli tot 28 augustus. De bezoeken gingen door tussen 9 en 16.30 uur bij een temperatuur van gemiddeld 22 graden. Het beheertype vergeleek men met het gemiddelde aantal voortplantende soorten (op basis van pas uitgeslopen dieren, parende dieren en eiafleggende wijfjes) om tot een conclusie te komen. Verder wordt in een literatuurstudie besproken of er mogelijke relaties zijn tussen het historisch vijverbeheer in Limburg en de ecologie van de Kempense heidelibel. Want juist dit historisch vijverbeheer speelde vermoedelijk een belangrijke rol in de verspreiding van de soort in deze contreien. Ten slotte wordt het beheer van verschillende gebieden met populaties van de Kempense heidelibel geëvalueerd aan de hand van mondelinge gesprekken met conservators en beheerplanners. Deze gebieden zijn De Maat en Den Diel in Mol, Het Scheps en De Most in Balen, Het Hageven in Neerpelt en Het Vijvergebied Midden-Limburg in Zonhoven. In de meeste gebieden had men afgelopen jaren weinig tot geen exemplaren meer waargenomen. Er werd geprobeerd de oorzaken hiervan te achterhalen door middel van een beheerevaluatie. Tevens worden aanbevelingen gegeven voor een beter beheer in functie van de Kempense heidelibel.

Resultaten

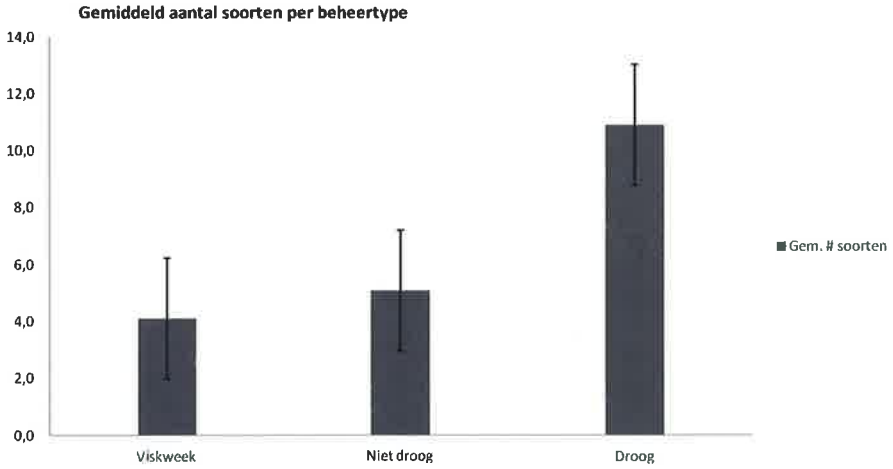
Veldstudie

Gemiddeld werden er 6,6 soorten waargenomen per locatie (Figuur 5). Het hoogst aantal soorten (n=17) werd genoteerd op vijver 18. Opvallend was dat de vijvers waar de Kempense heidelibel voorkwam, ook het hoogst aantal soorten werden genoteerd. Dit waren vijvers 1, 18 en 31 (Figuur 4) met respectievelijk 8, 17 en 15 soorten. Vijver 1 wordt aangehaald omdat dit een viskweekvijver is met de aanwezigheid van de Kempense heidelibel. Het aantal soorten (8 soorten) ligt hier duidelijk hoger dan bij de overige viskweekvijvers (gemiddeld 4 soorten). Het laagst aantal soorten (1 soort) zag men op kleine kweekvijvers (vijvers 6 en 7) waar grotere karpers gekweekt werden.

Het aantal soorten dat per vijver werd waargenomen hing sterk af van het beheertype (Figuur 6). Om de gemiddelden te berekenen werd enkel het aantal soorten gebruikt waarvan zeker was dat deze een populatie vormden op de betreffende vijvers. De foutenvlaggen geven het bereik weer van het aantal waargenomen

Figuur 5. Het aantal soorten libellen per vijver.

Figuur 6. Gemiddeld aantal soorten libellen per beheertype. De foutenvlaggen geven het bereik weer van het aantal waargenomen soorten (minimum, maximum) per beheertype.

soorten (minimum, maximum) per beheertype. De vijvers die droogvallen in de winter hadden een grotere diversiteit aan libellensoorten met gemiddeld 11 soorten (max. = 17; min. = 6). Met minder dan de helft, dus 5 soorten, volgden de vijvers die niet droogvallen (max. = 10; min. = 2). Deze vijvers kenden vaak een nulbeheer. Hier zaten echter ook vijvers bij die beheerd werden in functie van watervogels. Deze vijvers vertoonden wel een grotere diversiteit (gemiddeld 8 soorten) dan deze met nulbeheer (gemiddeld 5 soorten). De vijvers waar vis werd geteeld, kenden de laagste diversiteit met gemiddeld 4 soorten (max. = 8; min. = 1; bereik = 7). Hier viel op dat de vijvers met juveniele kweek (jonge vis tussen 4-6 cm) een hoger aantal vertoonden dan deze met karperkweek. Het hoogst aantal soorten binnen dit beheertype werd teruggevonden op vijver 1 waar ook de Kempense heidelibel voorkwam (zie ook hoger).

Literatuurstudie: de link tussen Kempense heidelibel en historisch vijverbeheer

Uit de overige literatuur (Schmidt, 1993; Schmidt, 2006; Schmidt, 2008; De Knijf 2012) is gebleken dat de habitateisen van de Kempense heidelibel relatief goed overeen komen met het historisch vijverbeheer. Zoals eerder vermeld is dit beheer vroeger mogelijk van belang geweest voor deze soort. Vandaar dat dit beheer werd uitgeplozen in een literatuurstudie. De viskweekvijvers bestonden uit modder- en zandvijvers. De moddervijvers vielen droog in de winter waardoor hier verschillende soorten planten in kiemden. Deze kiemplanten dienden in het voorjaar dan als voedsel voor de vissen. Ook waren terug ongewervelden in de vijvers te vinden die als voedsel dienden. Op zandvijvers gebeurde een rotatiebeheer met visteelt enerzijds en de teelt van gewassen als haver en spurrie anderzijds. Om de paar jaar werden bepaalde zandvijvers afgelaten en ploegde men de vijverbodems om. Haver werd gekozen omdat dit in het voorjaar, wanneer dus bepaalde vijvers leeg stonden, gezaaid kon worden. Dit graangewas werd geteeld om extra inkomsten te verwerven. Na de oogst bleven ook steeds gemorste resten en de stoppels over, wat diende als voedsel voor de vis die naderhand weer werd opgezet. Spurrie echter diende vaak als voedsel voor de vis. Wanneer dit gewas in zaad kwam liet men water en vis op de vijvers waarna deze zich te goed deden aan de planten en zaden. Bij zandvijvers ging men dus ook de vijvers drooglegggen en in het voorjaar, na het oogstjaar terug oplaten en bepoten met vis (Burny 1999). Deze winterdrooglegginge zijn voor de Kempense heidelibel mogelijk interessant geweest (Hendrix 2013). Na een winterdrooglegging zette viskwekers vaak juveniele vis of grauw van zo'n

4-6 cm (<1 jaar oud) op de vijvers. De uitgezette visjes, die voornamelijk bestonden uit karper, voornachtigen of zeelt, aten hetzelfde voedsel als de larven van de Kempense heidelibel nl. zoöplankton en kleinere insectenlarven. Dus op vlak van voedselconcurrentie en/of predatie leverde een winterdrooglegging geen voordeel op voor de Kempense heidelibel. Maar wat wel eerder positief uitpakte was dat winterdrooglegginingen voor een groot aanbod aan zoöplankton (Daphnia) in het voorjaar zorgden. Een combinatie van dit voedselaanbod met een weelderige plantengroei en een groot aandeel aan ondiepe vijverdelen vormde mogelijk een geschikt leefgebied voor de Kempense heidelibel, ondanks de viskweek (pers. med. Tom Verschraegen).

Bij de karperteelt ging men nog niet voor dergelijke grote opbrengsten als nu. De vijvers bevatten dus een kleine hoeveelheid grote vissen (2 kg) waardoor predatie van libellenlarven minder was. In april werden de vijvers opgelaten tot maximum 1 meter diepte waardoor het water snel opwarmde, wat het kuit schieten en de ontwikkeling van het vissenbroed bevorderden. De oevers stelde men deels bloot aan de lucht waarna oeverplanten konden groeien. De karpers legden hier hun eieren tussen waardoor de viskwekers het water continu op de juiste hoogte hielden om uitdroging van de eieren te voorkomen. Voornamelijk eind oktober werden de vijvers leeggevist. Dit type van beheer komt overeen met het in de literatuur beschreven beheer voor de Kempense heidelibel. In het voorjaar kunnen de larven voldoende snel groeien door het snel opwarmende water en het hoge voedselaanbod. In de zomer staan de oevers relatief droog en zijn ze begroeid met oeverplanten. De staart van de vijver moest hierdoor bij het zakken van het water eerst komen droog te staan met plas drassituaties als gevolg. In combinatie met de begrazing van koeien kon dit een geschikt voortplantingshabitat vormen. Wanneer de vijvers in oktober werden afgevist, had de eiafzet van de Kempense heidelibel reeds plaatsgevonden. Dit beheer van vis- en gewasteelt gebeurde niet zo intensief. Meestal werd om de 3 jaar aan teeltrotatie gedaan (in goede jaren) waarbij steeds andere vijvers kwamen droog te staan. Op die manier waren er mogelijk elk jaar geschikte habitats voor de Kempense heidelibel aanwezig waardoor de soort zich goed kon handhaven (Burny, 1999; Hendrix, 2013).

Figuur 7. Werken uitgevoerd in 2013 in actueel en potentieel leefgebied van de Kempense heidelibel.

Bomen en struiken op de vijverdijken werden gekapt waardoor deze begroeiden met grassen. Zo kon veel zonlicht aan de vijvers geraken en warmden ze snel op. Het riet in de vijvers werd in de zomer gemaaid waar nodig (extensief) wat mogelijk zorgde voor een bepaalde structuur met oud en jong riet. Het gemaaide riet bleef liggen in de vijvers wat voor een toename van voedingsstoffen zorgde. De oevers van de vijvers werden begraasd door koeien (Burny, 1999) wat ook een zekere variatie teweeg bracht in de vegetatie. De vijvers moesten dus een open karakter gehad hebben met aan de randen een ijlere vegetatie met grote structuurrijkdom. In principe zorgde het actief dijkenbeheer voor geschikte foerageerbiotopen voor de Kempense heidelibel (Hendrix, 2013).

Beheerevaluatie en aanbevelingen

De beheerevaluatie van de verschillende gebieden in de Antwerpse en Limburgse Kempen heeft voor een globaal beeld gezorgd van de achteruitgang van de Kempense heidelibel. Een mogelijke oorzaak is het verdwijnen van het historisch vijverbeheer (De Knijf, 2014). Dit specifieke vijverbeheer werd vooral uitgeoefend in het Vijvergebied Midden-Limburg. Echter hebben ook andere factoren, buiten het gewijzigde beheer, een belangrijke rol gespeeld. Zo zijn er t.o.v. vroeger ongeveer vijf vissoorten bijgekomen die kunnen vertoeven in ondiepe verlandingszones. Hier kunnen ze de larven van de Kempense heidelibel prederen. Het oppervlaktewater dat men gebruikt voor het vullen van de vijvers, verschilt ook in kwaliteit met het water van in de tijd van het historisch vijverbeheer. Een derde reden kan zijn dat de vormgeving van de vijvers zodanig veranderd is dat deze niet meer de typische kenmerken hebben van ongeveer 40 jaar geleden. Vijvers met typische 'staarten' (zie eerder) werden omgevormd tot diepere waterbakken (ook wel badkuipen genoemd) of ze groeiden dicht tot een oud rietland, struweel of bos (pers. med. Tom Verschraegen).

In De Most, De Maat, Den Diel en Het Scheps speelt de invloed van kwel en kalkrijk kanaalwater een rol. Dit zorgt voor de inlaat van voedselrijk water waardoor de natuurlijke successie van ondiepe wateren moeilijk te stoppen is. Het vergt een arbeidsintensief beheer dat kostelijk is. Maar vaak zijn de intensieve werken eenmalig en kan daarna jaarlijks het beheer worden bijgehouden door plaatselijke vrijwilligers/verenigingen. Deze eenmalige werken kunnen bestaan uit kappen, ontstronken en machinaal verwijderen van de voedselrijke sliblaag. Dit heeft

Figuur 8. Slibruimingen werden uitgevoerd door graafmachines van allerlei grootteordes. (Foto Geert Beckers)

Figuur 9. Sterk verlande vijvers werden uitgemaaid met een pistenbully. (Foto Geert Beckers)

echter weinig zin als er geen maatregelen worden genomen om de waterkwaliteit te verbeteren. Er kan geopteerd worden om helofytenfilters aan te leggen waar men het water doorstuurt (Hendrix, 2013). De voedingsstoffen blijven hierin achter, afhankelijk van de grootte van het rietveld, de afstand die het water doorheen de filter aflegt, de voedselrijkdom van het water en het onderhoud van de rietzuivering (pers. med. Tom Verschraegen). In de praktijk is dit echter zeer moeilijk te realiseren omdat het vaak gaat over matig voedselrijke vennen en moerasvegetaties. Verder vormt verdroging, verbossing en verlanding een probleem.

Het Hageven bevat de grootste populatie van de Kempense heidelibel die tot nu toe in Vlaanderen werd vastgesteld. Deze locatie bevat, in tegenstelling tot de locaties in Het Vijvergebied Midden-Limburg, wel vis omdat de vijver niet volledig droog valt (Hendrix, 2013). De oorzaak van achteruitgang is dus waarschijnlijk niet te wijten aan de aanwezigheid van vis, zoals men in het verleden vaak dacht. Historisch gezien kwamen visvrije vijvers ook nooit voor (pers. med. Tom Verschraegen). En toch werd de Kempense heidelibel toen als zeer algemeen beschouwd (Bamps & Claes, 1893). Een mogelijkheid kan zijn dat de dichtheden aan bijkomende vissoorten (zie eerder) en (submerse) watervegetaties sterk veranderd zijn in de loop van de tijd waardoor schuilmogelijkheden en predatie toenemen. In Het Hageven komt de soort in grote dichtheden voor in de moeras- en verlandingszones van de vijver en bevatten de randen een hoge begroeiingsgraad. Ook valt deze locatie in de winter zo goed als droog waardoor zoöplankton (voedsel voor de Kempense heidelibel) in het voorjaar waarschijnlijk een hoge densiteit kan bereiken. Het is goed mogelijk dat in dit gebied de huidige toestand nog het meest aanleunt met de situatie van 40 jaar geleden.

Vervolgonderzoek

Uitgevoerde maatregelen (in 2011-2012) werden al opgevolgd in het Vijvergebied Midden-Limburg in Zonhoven (Hendrix, 2013). Zo realiseerde het Agentschap voor Natuur en Bos en Natuurpunt Hasselt-Zonhoven winterdroogleggingen in combinatie met het visvrij oplaten van plassen. Dit is een gekend recept voor de boomkikker en andere amfibieën maar voor de Kempense heidelibel is er blijkbaar meer nodig. Succesvolle voortplanting van de soort werd enkel aangetroffen op twee locaties, terwijl andere boomkikkerplassen met een identiek beheer geen succes kenden. De toekomst zal uitwijzen wat de reden hiervan is.

Verder vonden in 2013 werken plaats in het kader van het Life+-project 3WATER (Figuur 7). Het Agentschap voor Natuur en Bos voerde slibruimingen uit in, voor de soort geschikt geachte, vijvers (Figuur 8) en werden sterk verlande oevervegetaties gemaaid of geplagd (Figuur 9). De effecten van deze maatregelen zullen de volgende jaren pas duidelijk worden en geven hopelijk een beter beeld op de niche die de soort inneemt in vijverecosystemen. Door deze maatregelen zijn heel wat potentiële voortplantings- en landbiotopen ontstaan (Figuur 10). De volgende jaren worden deze locaties grondig onderzocht om de verschillen met de actuele biotopen te achterhalen. Ook het aandeel visvrije vijvers binnen het gebied is gestegen (Figuur 11). Ongeveer 23 ha in Zonhoven wordt vanaf 2014 visvrij beheerd waarvan 16 ha actueel en potentieel leefgebied voor de Kempense heidelibel is (Hendrix & Beckers, 2014).

Er is dus nog werk aan de winkel vooraleer men met zekerheid kan zeggen wat de Kempense heidelibel allemaal kan helpen. Komende jaren is er nood aan bijkomend onderzoek, bestaande uit het in kaart brengen van de gehele populatie in Het Vijvergebied Midden-Limburg (dus ook buiten Zonhoven) en het opvolgen van de effecten van drooglegginge n en nieuwe maatregelen op de populatie. Het is duidelijk dat het type beheer niet de enige bepalende factor is, omdat men de soort enkel op specifieke locaties aantreft. Daarom zijn inventarisaties van de soort en overige parameters (helderheid waterkolom, waterdiepte, aanwezige vegetatie, abiotiek) nodig om een betere afbakening van de soortspecifieke niche te verkrijgen. Dit moet resulteren in een effectieve en efficiënte bescherming van de Kempense heidelibel.

Tot slot kan via deze weg een oproep gedaan worden aan de beheerders van vij-

2 Een typische Kempenaar in nood

vergebieden om nu al vijvers van soortgelijk beheer te voorzien, ondanks het feit dat de aanwezigheid van de soort nog niet is vastgesteld. Mogelijk is de Kempense heidelibel nog in kleine aantallen aanwezig of kunnen zwervers op deze manier al nieuwe geschikte biotopen koloniseren. Dit werd vorig jaar al eens bewezen: een kleine populatie werd ontdekt op een pas gegraven poel in Het Vijvergebied Midden-Limburg.

Besluit

De merkwaardige ecologie van de Kempense heidelibel vormt een uitdaging voor natuurbeheerders. In het verleden werd deze Europese Rode Lijstsoort vaak over het hoofd gezien omdat men het beheer toespitste op meer bekende soorten zoals de boomkikker (*Hyla arborea*) en de roerdomp (*Botauris stellaris*). Maar nu is het vijf voor twaalf. Er is dringend actie nodig omdat deze soort in heel Europa achteruit gaat. In Limburg gaat het over slechts een paar honderd exemplaren verdeeld over een tweetal gebieden.

Uit de resultaten van de veldstudie blijkt dat in de winter droogvallende vijvers een grotere soortenrijkdom kenden dan visbevattende vijvers en/of vijvers in nulbeheer. Op de droogvallende vijvers kwam ook meermaals de Kempense heidelibel voor. Het éénjarig onderzoek was echter te kort en te weinig variabelen werden op dit ene jaar gemeten om met zekerheid het voorkomen van deze soort aan het beheer te kunnen linken. De conclusies dienen dan ook als voorlopig beschouwd te worden.

Na het opstellen van de literatuurstudie kan geconcludeerd worden dat er mogelijk een verband bestaat tussen het historisch vijverbeheer en het voorkomen van de Kempense heidelibel in het Vijvergebied Midden-Limburg. Het toenmalige specifieke beheer zorgde mogelijk voor het in standhouden van de habitat, en dus ook van de populatie van de Kempense heidelibel in het gebied.

De Most, De Scheps, De Maat, Den Diel, Het Hageven en Het Vijvergebied Midden-Limburg werden geëvalueerd om te achterhalen waarom de Kempense heidelibel daar zo sterk achteruit is gegaan. Voor het Vijvergebied is dit vermoedelijk te wijten aan het verdwijnen van het historisch vijverbeheer (zie eerder). Buiten deze beheervorm moet wel rekening gehouden worden met andere factoren die ook een mogelijke invloed hadden, zoals bijkomende vissoorten, kwaliteitsveranderingen in het oppervlaktewater en de gewijzigde vormgeving van de meeste vijvers. Uit de evaluatie van de overige gebieden, die gebeurde op basis van gesprekken met conservators, blijkt dat ook daar veranderingen van het beheer in de afgelopen decennia plaatsvonden. Door de inlaat van te voedselrijk water (bv. De Scheps te Balen) of door het achterwege blijven van het beheer groeiden geschikte voortplantingshabitats langzaam dicht (bv. Den Diel te Mol). Enkel in Het Hage-

Figuur 10. Actueel en potentieel leefgebied van de Kempense heidelibel (VB = voortplantingsbiotoop, LB = landbiotoop).

Figuur 11. Het leefgebied van de Kempense heidelibel waarbij het aandeel visvrije vijvers zichtbaar is.

ven te Neerpelt blijkt de Kempense heidelibel stand te kunnen houden. Hier vertoeft ze vooral in de talrijke moeras- en oeverzones van zowel voedselrijke plassen als vengebieden. De beheerevaluaties zijn echter geen definitieve maatregelen. Het zijn enkel voorstellen die in theorie tot een geschikter habitat zouden moeten leiden. Er kan op enkele maanden/jaren veldwerk niet bepaald worden wat voor beheer in een bepaald gebied moet gebeuren. Dit vergt inspanningen die meerdere opeenvolgende jaren veldwerk kosten en waarbij veel kennis van het gebied en de soorten nodig is.
Globaal gezien komt het beheer van alle gebieden neer op hetzelfde principe. Op die locaties waar nu nog populaties voorkomen, moet het beheer zo optimaal mogelijk worden afgestemd op de aanwezigheid van de Kempense heidelibel. Hierbij moet wel rekening gehouden worden dat deze gebieden ook andere Vlaamse Rode Lijstsoorten bevatten (bv. boomkikker). Maar via een goed uitgekiend beheer en een goede communicatie met de verschillende eigenaars en gebruikers in het gebied kunnen zeker voldoende kansen gecreëerd worden voor de Kempense heidelibel en andere beoogde doelsoorten en habitattypes.

In dit eindproject waren heel wat tekortkomingen. Door de tijd als limiterende factor werden de inventarisaties vroegtijdig afgerond (28 augustus) waardoor de Kempense heidelibel niet verder kon opgevolgd worden. Verder werden onvoldoende exemplaren gevonden om te bepalen of het beheer ideaal voor de soort is. In Het Vijvergebied Midden-Limburg bevinden zich ook andere belangrijke gebieden als De Maten en Het Wik die niet besproken zijn. Maar de evaluatie en aanbevelingen zijn in principe ook van toepassing op deze gebieden. Tot slot was deze eenjarige studie veel te kort om de evolutie van populaties van de Kempense heidelibel op te volgen en de effecten van de verschillende beheersdoelstellingen te toetsen. Deze studie moet dan ook beschouwd worden als een eerste aanzet tot een meerjarig onderzoek naar de soort.
Na afronding van de bachelorproef kan men duidelijk stellen dat bijkomend onderzoek van belang is om de Kempense heidelibel te helpen. Reeds uitgevoerde Life+-werken in het Vijvergebied Midden-Limburg moeten komende jaren meer uitsluitsel geven over een beheer voor de Kempense heidelibel. De structuur van foerageer- en landbiotopen is vrij goed bekend. Maar een aantal overige parameters (helderheid, waterkolom, waterdiepte, aanwezige vegetatie en abiotiek) zijn nodig om een betere afbakening van de soortspecifieke niche te verkrijgen, alsook bijkomende inventarisaties om andere populaties in kaart te brengen. Want zowel uit de resultaten van het onderzoek, als uit ervaringen op het terrein is gebleken dat het type beheer niet de enige sturende factor is die uitmaakt waar de Kempense heidelibel voorkomt. Het vervolgonderzoek moet dus resulteren in een effectieve en efficiente bescherming van de Kempense heidelibel.
Tot slot willen we via deze weg een oproep lanceren aan de beheerders van visvijvers om nu al een deel van deze vijvers van soortgelijk beheer te voorzien, ondanks het feit dat de aanwezigheid van de soort nog niet is vastgesteld. Mogelijk is de Kempense heidelibel nog in kleine aantallen aanwezig of kunnen zwervers op deze manier al nieuwe geschikte biotopen koloniseren. Dit werd vorig jaar al eens bewezen: een kleine populatie werd ontdekt op een pas gegraven poel in het Vijvergebied Midden-Limburg.

Dankwoord

Graag zou ik Geert Beckers (ANB) en Tom Verschraegen (ANB) bedanken voor het kritisch nalezen van dit artikel en het aanleveren van relevante informatie. Natuurlijk bedank ik ook Luc Crevecoeur (PNC) en Geert De Knijf (INBO) die me begeleid hebben bij mijn bachelorproef en me de kansen boden om over dit onderwerp te presenteren op studiedagen en dit artikel te schrijven. Afzonderlijk bedank ik Geert De Knijf nog eens omdat hij dit artikel ook kritisch heeft nagelezen. Verder verdienen Alain De Vocht en Sarah Descamps, vanuit de toenmalige Provinciale Hogeschool Limburg (nu PXL), een bedankje wegens een goede begeleiding tijdens de bachelorproef. Tenslotte wil ik nog de mensen bedanken die me waardevolle informatie hebben bezorgd, namelijk: Manuel Vermeulen (ANB), Ghis Palmans (Het Hageven), Jo Packet (INBO) en andere die hier niet vermeld worden.

Referenties

BAMPS, C., CLAES, Edg., 1893. "Synopsis des insectes odonates de l'ordre des nevroptères de la Province de Limbourg".
BURNY, J., 1999."Bijdrage tot de historische ecologie van de Limburgse Kempen (1910-1950)". *Stichting Natuurpublicaties Limburg van het Natuurhistorisch Genootschap in Limburg. Maastricht*, Nederland.
DE KNIJF, G., 2011. "Hoe zit het nu met de Kempense heidelibel (*Sympetrum depressiusculum*) in België? Opstart van het opvolgen van de populaties van deze Europees bedreigde soort." *Libellennieuwsbrief* 5 (2): 9-10.
DE KNIJF, G., ANSELIN, A., GOFFART, P. en TAILLY, M., 2006. "De libellen (Odonata) van België: verspreiding - evolutie – habitats". *Libellenwerkgroep Gomphus i.s.m. Instituut voor Natuur- en Bosonderzoek*. Parike-Brakel
DIJKSTRA, KD B., 2008. "Libellen van Europa veldgids met alle libellen tussen Noordpool en Sahara". *Tirion Uitgevers*. BV. 66
EWERS, M., 1996. " Zur Biologie und Ökologie der Sumpf-Heidelibelle *Sympetrum depressiusculunt* (Selys, 1841) nach Untersuchungen an den Ahlhorner Fischteichen". *Universität Oldenburg*, Oldenburg.
HENDRIX, R., 2013. "Beheersevaluatie en –voorstellen voor de Kempense heidelibel (*Sympetrum depressiusculum*) in het Vijvergebied Midden-Limburg". *Provinciale Hogeschool Limburg*, Diepenbeek.
HENDRIX, R., BECKERS, G., 2014. "Kempenaar in gevaar". http://www.natuurbericht.be/index.php?id=11993&cat=libellen. Natuurbericht.nl i.s.m. Natuurpunt.
KALKMAN, V. J., BOUDOT, J.-P., BERNARD, R., CONZE, K.-J., DE KNIJF, G., DYATLOVA, E. S., FERREIRA, S., JOVIC, M., OTT, J., RISERVATO, E. en SAHLéN, G., 2010. "European Red List of Dragonflies". *Office for Official Publications of the European Union*. Luxembourg.
LEWYLLE, I., LAMBRECHTS, J. en DE KNIJF, G., 2012. "Verslag van de Workshop Kempense heidelibel in Hasselt van 26/08/2012". *Nieuwsbrief Libellenvereniging Vlaanderen* 6 (2): 2-8.
SCHMIDT, EB., 1993. Die ökologische Nische von *Sympetrum deperessiusculum* (Selys) im Münsterland (Naturschutzgebiet Heubachwiesen). *Libellula* 12: 175-198.
SCHMIDT, EB., 2006. Schlüsselfactoren der Habitatpräferenz bei der südkontinentalen Sumpf-Heidelibelle *Sympetrum depressiusculum* (Selys, 1841) im atlantischen NW_Deutschland und ihre Anwendung für Naturschutz-Massnahmen (Odonata: Libellulidae). Virgo, Mitteilungsblatt des Entomologischen Vereins Mecklenburg 9: 24-29.
SCHMIDT, EB., 2008. *Sympetrum depressiusculum* (Selys), a southern continental dragonfly depending on artificial habitats in Atlantic northwestern Germany (State of Northrine-Westphalia) (Anisoptera: Libellulidae). *Notulae Odonatologicae* 7: 5-10.
TERMAAT, T., HUSKENS, K., en KOOPMANS, I., 2013. Libellennet.nl. *De Vinderstichting*, Wageningen.

2 Een typische Kempenaar in nood